

С. А. Лубковський,
асистент кафедри фінансів,
ДВНЗ "Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана", м. Київ

МОДЕЛЬ ГАРМОНІЗАЦІЇ ПОДАТКОВОГО ПЕРЕРОЗПОДІЛУ ДОХОДІВ ФІЗИЧНИХ ОСІБ

S. Lubkovskyi,
Assistant at the Department of Finance, SHEI "Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman", Kyiv

MODEL OF HARMONIZATION OF TAX REDISTRIBUTION OF PERSONAL INCOME

Статтю присвячено пошуку можливостей і побудові моделі гармонізації приватних та суспільних інтересів у сфері податкового перерозподілу доходів фізичних осіб як одного з інструментів подолання ключових проблем сучасного українського суспільства — соціально-економічної нерівності й бідності населення.

Автором досліджено ефективність реалізації фіскальної та регулюючої функцій податку на доходи фізичних осіб, виявлено проблемні аспекти механізму його функціонування в контексті справедливості оподаткування і спроможності корегувати дисбаланси розподілу добробуту між різними верствами населення.

У рамках поставленої мети автором запропоновано концептуально класифікувати і згрупувати платників податку на доходи фізичних осіб за ознакою їх схильності до соціально-економічних і фіскального ризиків та однієї з найважливіших соціальних проблем сучасності — бідності населення. Означена класифікація здійснена на основі коефіцієнта платоспроможності фізичної особи і домогосподарства — платників цього податку, який, у свою чергу, визначається з використанням показника граничної функціональної корисності доходу (як фізичної особи, так і в перерахунку на умовних дорослих у структурі домогосподарства такої особи). Для цього було обгрунтовано доцільність введення в науковий апарат категорії "базова одиниця доходу" або, іншими словами, "базовий функціональний дохід".

На основі цієї класифікації автором запропоновано модель прогресивного податку на доходи фізичних осіб, яка передбачає застосування плаваючої (гнучкої) ставки цього податку. Крім того, уточнено зміст такого інструменту підвищення справедливості оподаткування, як неоподатковуваний мінімум доходів платника. Означена модель може застосовуватися як для індивідуального податкового перерозподілу доходів фізичної особи, так і для оподаткування сукупних доходів її домогосподарства.

Крім того, у статті наводяться пропозиції автора щодо розширення переліку витрат, які дають право на застосування податкової знижки з податку на доходи фізичних осіб, у рамках вирішення точкових проблем соціально-економічного характеру, зокрема підвищення здоров'я населення і доступу до медичних послуг на платній основі, розвитку людського капіталу та формування резервів фінансово-матеріальної стійкості соціального добробуту населення і якості його життя.

The article is aimed to the search of opportunities and building the model of harmonization of private and social interests in the sphere of tax redistribution of personal income as one of the instruments of overcoming the key problems of the modern Ukrainian society — socio-economic inequality and poverty of the population.

The author investigated the effectiveness of realization the fiscal and regulatory functions of the personal income tax, found the problematic aspects of its mechanism functioning in the context of fairness of taxation and the ability to adjust the imbalances of the welfare distribution between the different population groups.

Within the set goal the author proposed to conceptually classify and group the taxpayers of the personal income tax by the indication of their predisposition to the socio-economical and fiscal risks and one of the most important social problems of today — the poverty of population. The defined classification is made on the basis of the solvency ratio of the individual and household as the taxpayers of the mentioned tax, which, in turn, is calculated using the indicator of the marginal functional utility of income (both individual and in the reckoning of conditional adults in the structure of the household of such individual). For this the feasibility of introducing into the scientific apparatus the category 'basic unit of income' or, in other words, 'basic functional income' was substantiated.

Based on this classification the author proposed the model of progressive personal income tax, which implies the application of the floating (flexible) rate of the tax. Besides, the content of such instrument of improving tax fairness as tax-free minimum payer's income is clarified. The model can be applied both for the individual tax redistribution of personal income and for the taxation of the total income of the household.

Besides, the article provides the proposals of the author concerning the expanding the list of expenses, that are entitled to a tax rebate of the personal income tax, within the framework of solving point socio-economic problems, in particular improving the health of the population and access to health care services on a paid basis, development of human capital and formation of reserves of financial and material stability of social welfare of the population and the quality of their life.

Ключові слова: модель прогресивного прибуткового оподаткування, податковий перерозподіл доходів фізичних осіб, гармонізація приватних та суспільних інтересів, справедливість, податок на доходи фізичних осіб, базова одиниця доходу (базовий функціональний дохід), податкова знижка, соціально-економічна нерівність і бідність населення.

Key words: a model of progressive income taxation, tax redistribution of personal income, harmonization of private and social interests, fairness, personal income tax, basic unit of income (basic functional income), tax rebate, socioeconomic inequality and poverty of the population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ У ЗАГАЛЬНОМУ ВИГЛЯДІ ТА ЇЇ ЗВ'ЯЗОК ІЗ ВАЖЛИВИМИ НАУКОВИМИ ЧИ ПРАКТИЧНИМИ ЗАВДАННЯМИ

Сучасне українське суспільство, що взяло вектор на інтеграцію в Європейський союз та імплементацію його системи цінностей, перебуває в процесі діалектичного розвитку та постійних змін. Але як і кожна країна на відповідному етапі свого становлення, Україна має низку соціально-економічних проблем. Їх вирішення сприятиме зростанню загальносуспільного добробуту та економічного базису, формуванню потрібного обсягу фінансових джерел проведення необхідних трансформацій, підвищенню макрофінансової та макроекономічної стійкості держави, а також забезпеченню гідного рівня життя населення і подоланню соціальних негараздів.

У вересні 2015 року Україна приєдналася до процесу імплементації Цілей Сталого Розвитку до 2030 року, які передбачають досягнення якісних і кількісних результатів за чотирма напрямками: соціальний добробут, економічне зростання, охорона і збереження довкілля, а також справедливе правосуддя і мир. Одними з ключових та фундаментальних Цілей виступають скорочення нерівності, подолання бідності, міцне здоров'я і благополуччя, якісна освіта, а також гідна праця та економічне зростання [1]. Досягнення поставлених у їх рамках завдань вкрай важливе для нашої держави і набуває особливої актуальності у світі необхідності подолання ряду проблем соціально-економічного характеру, які сформувалися за часи незалежності. Серед них, в першу чергу, можна виокремити соціально-економічну нерівність і бідність населення, про що свідчать численні наукові дослідження [2—5] й статистичні обстеження [6; 7] рівня та якості життя населення.

Одним із ефективних засобів вирішення означених проблем і досягнення очікуваних результатів суспільного розвитку в контексті імплементації Цілей Сталого Розвитку виступає податковий перерозподіл доходів фізичних осіб. Але в Україні протягом багатьох років склалася ситуація, коли процес прибуткового оподаткування населення націлений переважно на наповнення державної скарбниці та майже не виконує своєї регулюючої функції, а саме не враховує соціально-економічний стан платника, його схильність до соціально-економічних і фіскального ризиків. Тобто порушується такий базовий принцип оподаткування, як принцип платоспроможності, а отже, й соціальної справедливості. Крім того, не забезпечується на належному рівні якісна й кількісна еквівалентність сплачених обсягів податку на доходи фізичних осіб (ПДФО) у формі відповідних суспільних благ.

Іншими словами, не реалізується одне з ключових його призначень — перерозподіл та корегування нерівномірності розподілу доходів, можливостей і добробуту в суспільстві.

Також не досягається подолання проблемних аспектів розвитку й перешкод розширеному соціально-економічному відтворенню нашої країни, зокрема проблем нерівності та бідності населення. У зв'язку з цим постає потреба у зміні загальної філософії побудови й реалізації податкового перерозподілу доходів фізичних осіб у напрямі його переорієнтації із суто фіскальних цілей і пріоритетів на регулюючі та соціалізаційні.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Проблематика підвищення справедливості в сфері прибуткового оподаткування населення та віднайдення ефективних механізмів посилення регулюючої функції податкового перерозподілу доходів фізичних осіб постійно перебуває у колі уваги вітчизняних та зарубіжних науковців і практиків. Зокрема, вона почала підніматися в працях А. Сміта і Д. Рікардо та знайшла своє продовження у дослідженнях С.А. Брю, А. Вагнера, К. Вікселя, Дж.М. Кейнса, А. Лорія, І.А. Майбурова, К.Р. Макконнелла, Д. Мілля, Ш. Монтеск'є, Ф. Нітті, П. Самуельсона, Ж.Б. Сея, Е. Селігмана, Ж. Сімонді, Дж. Стігліца тощо. Серед українських вчених цим проблемам присвятили свої праці В.Л. Андрущенко, В.П. Вишневський, О.Д. Данілов, Т.О. Кізіма, І.О. Луніна, В.М. Мельник, Т.В. Паєнтко, В.М. Помудєва, А.А. Славкова, А.М. Соколовська, М.М. Степура, В.М. Федосов, А.Б. Штефан та інші.

Але у світі постійного інституціонального розвитку, трансформації соціально-економічних відносин і нових викликів, що супроводжують суспільний поступ, потребують більш глибокого дослідження питання справедливості податкового перерозподілу доходів та гармонізації приватних і суспільних інтересів у сфері прибуткового оподаткування населення.

МЕТА СТАТТІ

Мета статті — пошук можливостей і моделі гармонізації приватних та суспільних інтересів у сфері податкового перерозподілу доходів фізичних осіб як одного з інструментів подолання ключових проблем сучасного українського суспільства — соціально-економічної нерівності й бідності населення. Зокрема у напрямі підвищення його справедливості та потенціалу узгодження інтересів як між платниками прибуткового податку, державою й суспільством, так і між різними категоріями таких платників.

ОСНОВНІ МАТЕРІАЛИ ДОСЛІДЖЕННЯ

Об'єктивна необхідність ефективного та конвергентного розв'язання проблеми саме соціально-економічної нерівності обумовлюється, з одного боку, її самостійним несприятливим впливом на темпи розширеного відтворення економічного базису країни і рівень добробуту населення,

Таблиця 1. Фіскальні та соціалізаційні показники функціонування податку на доходи фізичних осіб в Україні протягом 2010–2016 років

Показники	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Номинальний ВВП, млрд грн	1082,57	1316,6	1408,89	1454,93	1566,73	1979,46	2383,18
Загальні податкові доходи зведеного бюджету України (ЗБУ), млрд грн	236,9	323,99	347,99	341,17	355,43	507,64	650,78
Обсяг мобілізованого ПДФО до ЗБУ, млрд грн	51,03	60,23	68,09	72,15	75,2	100	138,78
ПДФО, % до ВВП	4,7	4,6	4,8	5,0	4,8	5,1	5,8
Частка ПДФО у податкових доходах ЗБУ, %	21,54	18,59	19,57	21,15	21,16	19,7	21,33
Кількість зайнятого населення, тис. осіб	19 180,2	19 231,1	19261,4	19314,2	18073,3	16443,2	16276,9
Річна сума ПДФО на 1 працюючого, грн	2518	2963	3345	3536	4161	6081	8 526
Темп приросту ПДФО на 1 працюючого, %	-	17,67	12,89	5,71	17,68	46,14	40,21
ПДФО на 1 людину, грн	1110	1316	1492	1584	1655	2329	3 246
Співвідношення ПДФО на 1 працюючого та ПДФО на 1 людину, разів	2,27	2,25	2,24	2,23	2,51	2,61	2,63
Середньомісячна заробітна плата, грн	2250	2648	3041	3282	3480	4195	5183
Оплата праці в структурі сукупних ресурсів домогосподарств, %	47,6	48,9	50,8	50,6	48,8	47,2	46,7
Темпи зростання/зниження реальної заробітної плати (до попереднього року), %	110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8	109,0
Індекс споживчих цін (до попереднього року), %	109,4	108,0	100,6	99,7	112,1	148,7	113,9
Законодавчо встановлений прожитковий мінімум для працездатних осіб станом на 1 січня, грн	869	941	1073	1147	1218	1218	1378
Розмір звичайної податкової соціальної пільги з ПДФО, грн	434,5	470,5	536,5	573,5	609	609	689
Середньорічний розмір законодавчо встановленого прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць), грн	843,2	914,1	1042,4	1113,7	1176,0	1227,3	1388,1
Середньорічний розмір фактичного прожиткового мінімуму (у середньому на одну особу в місяць)*, грн	-	-	-	-	1357,6	2257,0	2646,4
Населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму:							
Чисельність, млн осіб	3,6	3,2	3,8	3,5	3,2	2,5	1,5
У % до загальної чисельності населення	8,6	7,8	9,0	8,3	8,6	6,4	3,8
Населення із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими фактичного прожиткового мінімуму:							
Чисельність, млн осіб	-	-	-	-	6,3	20,2	19,8
У % до загальної чисельності населення	-	-	-	-	16,7	51,9	51,1
Середній розмір домогосподарства, осіб	2,59	2,59	2,58	2,58	2,58	2,59	2,58
Середній розмір домогосподарства у розрахунку на умовних дорослих, осіб	2,12	2,11	2,11	2,11	2,10	2,11	2,11

Примітка: Розмір фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу на місяць, а також окремо для кожної основної соціальної і демографічної групи населення розраховується Міністерством соціальної політики України щомісяця на основі статистичних даних про рівень споживчих цін з метою спостереження за динамікою рівня життя в Україні [8].

Джерело: побудовано автором на основі [9; 10].

а з другого — тим, що вона зачату призводить до виникнення інших проблемних явищ та загроз соціально-економічного характеру¹. Так, майже невідворотнім наслідком диференціації суспільства за фінансово-економічною ознакою виступає бідність населення, оскільки "навіть обґрунтована і соціально прийнятна нерівність завжди породжує бідність" [2, с. 23].

Крім того, соціально-економічна нерівність спричиняє "зростання тіньового сектору економіки, в умовах якого неможливі досконалі соціально-трудова відносини та реалізація принципів гідної праці", а також "стиснення середнього класу — основи стабільності в державі та однієї з основних передумов стійкого розвитку" [3, с. 45]. Причому останнє може відбуватися як у абсолютному вираженні (зниження

кількості осіб чи домогосподарств, які відносяться до цієї категорії), так і у відносному (зниження якісних і кількісних ознак, які визначають приналежність особи чи домогосподарства до середнього класу).

У світовій практиці подолання означених проблем, а також мінімізації ризиків і несприятливих наслідків, пов'язаних з ними, широко застосовується податковий перерозподіл доходів фізичних осіб, який реалізується в Україні через податок на доходи фізичних осіб. З одного боку, це стабільне й фіскально спроможне джерело наповнення державного та/або місцевих бюджетів, про що свідчать дані щодо їх виконання (протягом багатьох років близько 21% усіх податкових доходів зведеного бюджету забезпечувалося саме цим податком, що становило у певних роках

¹ До ризиків, загроз і наслідків необґрунтованої нерівності також можна віднести:

значний рівень незаможного населення у національному масштабі, а відтак постійні труднощі у мобілізації фінансових ресурсів до бюджетної системи в рамках прямого і непрямого оподаткування, підвищення регресивності універсальних акцизів та несправедливості прибуткового оподаткування фізичних осіб внаслідок скорочення різного роду податкових пільг і максимізації фіскальної функції, що передбачає перенесення податкового тягаря з багатих верств населення на бідні;

низький потенціал підвищення податкової спроможності регіонів, уповільнення темпів реальної фіскальної децентралізації управління країною, а також посилення тиску на систему соціального забезпечення та зниження соціальних стандартів і гарантій, аби їх профінансувати, виходячи з бюджетної спроможності;

зниження мотивів інвестувати у власний людський капітал, підвищувати продуктивність праці та розширювати свою трудову реалізацію, а відтак позбавлення джерел і ресурсів у майбутньому змінити на краще ситуацію щодо власного соціального та/або економічного добробуту;

переважання егоїстично-максимізаційних пріоритетів у сфері економічної взаємодії, а також їх поширення у соціальну площину, коли суто економічна реалізація особи та її матеріальний добробут формують параметри соціального становища людини, та інші наслідки.

більше 5% від ВВП; табл. 1). А з іншого — це засіб з потужним потенціалом регулювання добробуту домогосподарств, процесів їх споживання та інвестування, диференціації розподілу доходів серед населення, пом'якшення різного роду протиріч між суспільними групами, а також корегування міри участі кожної особи у фінансуванні державних і локальних суспільних благ.

Досліджуючи фіскальну ефективність ПДФО, варто відзначити її залежність від двох ключових чинників: розміру і диференціації ставок оподаткування та величини і структури бази оподаткування, зокрема наявності податкових пільг. Щодо першого, то наразі в Україні цей податок функціонує на пропорційній основі (з 2016 року базова ставка щодо більшості доходів становить 18%). Але в попередні періоди, рухаючись у зворотному напрямі, діяли мало прогресивна шкала оподаткування (у 2015 році — 15% і 20%, з 2011 року по 2014 рік — 15% і 17%), пропорційна (з 2007 року по 2010 рік — 15%, з 2004 року по 2006 рік — 13%) та прогресивна (від часів набуття незалежності й до 2003 року включно) з максимальною ставкою 50% на момент переходу до пропорційної моделі даного податку [11–13].

Що ж до чинника величини бази оподаткування, то простежується пряма залежність між підвищенням обсягів мобілізації до відповідних бюджетів податку на доходи фізичних осіб в абсолютному вимірі (протягом 2010—2016 років вони виросли більш, ніж в 2,7 рази) та зростанням номінальних доходів населення. На користь цього, зокрема, свідчить динаміка середньомісячної заробітної плати в нашій державі (з 2250 грн у 2010 році до 5183 грн у 2016 році), особливо зважаючи, що для українців праця виступає основним джерелом їх доходів. Протягом досліджуваного періоду саме трудові доходи забезпечували практично половину сукупних ресурсів домогосподарств (питома вага оплати праці коливалася від 47,6% у 2010 році до 46,7% у 2016 році, досягаючи рівня 50,8% і 50,6% у 2012 і 2013 роках відповідно). Динаміка співвідношення річної суми ПДФО на 1 працюючого та ПДФО на 1 людину характеризується певним зниженням з 2,27 разів у 2010 році до 2,23 у 2013 році, а потім зростанням до 2,63 разів у 2016 році, хоча тенденція означених показників у абсолютному вираженні вражає ще більше² (див. табл. 1).

Також Податковим кодексом України (ПКУ) передбачено низку доходів, що не включаються до бази оподаткування, можливість застосування податкової знижки з ПДФО у разі понесення платником витрат на визначені в ПКУ цілі³, а також наявність податкової соціальної пільги (ПСП) для осіб з низькими доходами. Остання застосовується до доходу, отриманого лише від одного роботодавця у вигляді заробітної плати⁴, якщо його розмір не пе-

ревищує суми, що дорівнює розміру місячного прожиткового мінімуму, законодавчо встановленого для працездатної особи на 1 січня звітного податкового року, помноженого на 1,4 та округленого до найближчих 10 гривень. Таке обмеження в умовах значного відставання означеного мінімуму від його фактичного рівня (див. табл. 1) внаслідок високих темпів інфляції, а також росту доходів переважно в номінальному вираженні вбачається неактуальним і потребує перегляду у бік збільшення. Тут можна піти двома шляхами: або встановити підвищуючий коефіцієнт на рівні 2,75 замість 1,4, або ж використовувати для цієї лімітування доходу, що забезпечує право на застосування ПСП, показник фактичного прожиткового мінімуму замість законодавчо встановленого. Принаймні до моменту, поки останній не досягне економічно і ринково обгрунтованого рівня та не відбудеться сповільнення темпів інфляції.

Така пільга передбачена в трьох розмірах: 100% (звичайна ПСП, що дорівнює 50% законодавчо встановленого прожиткового мінімуму; табл. 1), а також 150% і 200% від звичайної ПСП [11]. Але враховуючи довготривалу невідповідність законодавчо встановленого прожиткового мінімуму його фактичному рівню, а також економічну й відтворювальну необгрунтованість розміру звичайної ПСП на рівні лише 50%-ї величини прожиткового мінімуму, не можливо говорити про виконання податковою соціальною пільгою свого соціального призначення. Зокрема функції неоподаткованого мінімуму доходів як захисту малозабезпечених верств населення від непомірного фіскального тиску на їх добробут і спроможність простого й мінімального розширеного відтворення. Іншими словами, функції захисту доходу від податкового вилучення з тих його частин, що призначені для фінансового забезпечення простого відтворення як самого платника ПДФО, так і членів його домогосподарства, які утримуються за рахунок доходу такого платника.

Так, якщо фізичною особою отримується дохід на рівні законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, то з його половини все таки буде сплачено ПДФО, що фактично означає позбавлення платника ресурсу для його існування протягом певної частини місяця. Це загострює проблему бідності населення, зважаючи на чисельність осіб із середньодушовими еквівалентними загальними доходами у місяць, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму⁵, який виступає однією з меж монетарної бідності згідно з Методикою комплексної оцінки бідності [14]. А невідповідність офіційної величини цього соціального стандарту економічним реаліям лише посилює критичність даного аспекту. Тому вбачаємо доцільним підвищити рівень звичайної податкової соціальної пільги до

² Це свідчить, з одного боку, про підвищення фіскальної ефективності податку на доходи фізичних осіб внаслідок означеного зростання номінальних доходів платників при одночасному зменшенні кількості зайнятого населення через несприятливі фінансово-економічні коливання ринкової кон'юнктури і трудову еміграцію економічно активного населення України. Але з іншого боку така тенденція також означає підвищення рівня тінізації соціально-трудомих відносин і отримуваних доходів від праці та/або майна. Зокрема, внаслідок переходу з офіційної на неофіційну зайнятість, оскільки остання стає більш економічно вигідною через можливість отримати чи зберегти певні державні виплати або субсидії та мінімізувати податковий тягар. Протягом останніх років актуальність зазначеного лише посилюється інфляційними процесами й динамікою реальних доходів населення, зокрема заробітної плати (див. табл. 1).

³ Ключовим проблемним аспектом цього інструменту виступає критерій його обмеження щодо максимального розміру податкової знижки, доступної для застосування протягом звітного року, а саме не більше суми річного загального оподаткованого доходу платника податку, нарахованого як заробітна плата, зменшена на суму ПСП за її наявності [11]. Іншими словами, така пільга може застосовуватися лише до доходів у формі заробітної плати, тим самим, позбавляючи осіб, що працюють за цивільно-правовими договорами, займаються незалежною професійною чи підприємницькою діяльністю, доступу до інструментарію реалізації горизонтальної справедливості в сфері податкового оподаткування населення. Це ставить їх у дискримінаційне положення порівняно з найманими працівниками, що порушує не лише принцип платоспроможності, а й принцип рівності усіх платників та принцип нейтральності оподаткування.

⁴ Та інших прирівняних до неї відповідно до законодавства виплат, компенсацій і винагород [11]. Оскільки ПСП покликана виконувати роль неоподаткованого мінімуму доходів, її застосування лише до заробітної плати позбавляє податкового захисту як платників ПДФО, що отримують доходи на основі цивільно-правових договорів, так і самозайнятих осіб, що здійснюють незалежну професійну чи підприємницьку діяльність. Тому вважаємо доцільним передбачити аналогічний інструмент податкового захисту для таких осіб і їх доходів. Зокрема, розширити щодо них право на застосування ПСП.

⁵ Чисельність такого населення становила протягом 2010—2014 років більше 8% (або в середньому майже 3,5 млн осіб), знизившись лише у 2015 і 2016 роках до 6,4% й 3,8% відповідно. Але це зниження є дещо штучним, оскільки, по-перше, у 2015 році цей соціальний стандарт (зокрема щодо працездатних осіб станом на 1 січня) не переглядався зовсім, а у 2016 році його було підвищено лише на 160 грн. до 1378 грн.

По-друге, в умовах значної інфляції в 2015—2016 роках (48,7% та 13,9% відповідно) відбулося помітне реальне зниження цього показника. На користь цього свідчить порівняння середньорічних розмірів фактичного та законодавчо встановленого прожиткових мінімумів у середньому на одну особу в місяць. Так, якщо у 2014 році розрив між цими показниками рівня життя населення становив лише 181,6 грн., то в 2015 році він зріс до 1029,7 грн, а в 2016 році став ще більше — 1258,3 грн.

Це відповідно позначилося і на реальній чисельності осіб, доходи яких є нижчими за прожитковий мінімум. Так, якщо брати за базу порівняння його фактичний рівень, вона виросла з 6,3 млн осіб у 2014 році аж до 20,2 млн осіб у 2015 році, дещо знизившись у 2016 році до 19,8 млн осіб, що у відсотковому вираженні до загальної чисельності населення України еквівалентно 16,7%, 51,9% та 51,1% відповідно (табл. 1).

Таким чином, хоча чисельність осіб з доходами, нижчими законодавчо встановленого прожиткового мінімуму, у 2015 і 2016 роках зменшувалася, реальна ситуація щодо проблеми бідності лише загострювалася.

100%-ї величини прожиткового мінімуму, причому, не законодавчо встановленого, а фактичного⁶, що розраховується Міністерством соціальної політики України.

Також вважаємо несправедливим те, що ПСП доступна платнику, якщо у нього двоє і більше дітей (вона збільшується у розмірі кратному їх кількості), але фактично не передбачена для тих, хто має лише одну дитину. Тобто хоча податковою соціальною пільгою може скористатися кожний платник, якщо дотримуються обмеження щодо максимуму його доходу у вигляді заробітної плати, така пільга, по-суті, убезпечує від податкового перерозподілу лише частину доходу, призначену для відтворення платника, і не захищає ту частину, яка відповідає за фінансове забезпечення існування дитини як особи, що перебуває на його утриманні. Також подібною проблемою характеризується ситуація з двома і більше дітьми. Не дивлячись на те, що розмір ПСП збільшується кратно їх кількості, виходить так, що вона розповсюджується лише на них і не розповсюджується на самого платника.

Крім того, ця пільга не передбачає жодних вирахувань стосовно інших можливих утриманців, за яких він несе юридичну, фінансову та морально-етичну відповідальність. Вважаємо, що податкова соціальна пільга має розповсюджуватися як на саму фізичну особу, так і на кожного члена її домогосподарства, щодо яких вона має офіційні обов'язки з їх утримання та несе відповідальність за їхній соціально-економічний добробут і відтворення. Також вважаємо за економічно обгрунтоване й соціально справедливе, аби рівень звичайної ПСП визначався у 100%-му розмірі прожиткового мінімуму тієї соціально-демографічної групи населення⁷, до якої відносяться сам платник ПДФО та особи, що ним утримуються.

Таким чином, реалізація фіскальної функції прибуткового оподаткування населення характеризується вищою ефективністю, ніж регулюючої, зважаючи на означені проблемні аспекти функціонування податкової знижки з ПДФО і податкової соціальної пільги, а також пропозиторський підхід до податкового перерозподілу доходів фізичних осіб. Тому українське суспільство потребує світоглядного і практичного перегляду його місця й ролі у фіскальній політиці держави. Тобто має відомитися суспільне призначення податкового перерозподілу доходів фізичних осіб у напрямі його більшої узгодженості з цілями соціальної політики щодо вирішення проблем соціально-економічного характеру, підвищення справедливості оподаткування доходів населення, а також гармонізації інтересів як між платниками прибуткового податку, державою й суспільством, так і між різними категоріями таких платників. Для цього необхідно переглянути пріоритети податкової політики в означеній сфері та забезпечити їх переорієнтацію із переважно фіскальних на регулюючі.

Реалізація справедливості в оподаткуванні, зокрема в сфері податкового перерозподілу доходів фізичних осіб, може відбуватися на базі двох концептуальних підходів: на основі принципу вигоди, що відповідає сприйняттю еквівалентної сутності податків, або на основі принципу платоспроможності, що відповідає сприйняттю безеквівалентної сутності податків. Щодо першого, то практична реалізація даного підходу досить проблематична. Крім того, "оподаткування, засноване на принципі вигоди, в кращому разі може мати відношення тільки до фінансування державних послуг, але не до перерозподільної функції в процесі встановлення величини податків і трансфертів" [15, с. 212].

Для цього використовується інший підхід на основі принципу платоспроможності. Він передбачає, що платники мають нести податковий тягар у відповідності з їх здатністю сплачувати податки. Справедливість в оподаткуванні на основі принципу платоспроможності реалізується у двох вимірах: горизонтальному і вертикальному. Ідея горизонтальної справедливості вимагає, аби в осіб, що характеризуються однаковою платоспроможністю, податкові вилучення теж були однаковими за величиною. Причому "точне налаштування горизонтальної справедливості здійснюється шляхом врахування різних життєвих обставин через

зменшення податкової бази прибуткового податку" [15, с. 226].

В Україні дана ідея частково реалізована в рамках податкової соціальної пільги та податкової знижки з ПДФО, хоча якісні та кількісні їх особливості потребують вдосконалення. Наші пропозиції щодо реформування ПСП зазначені вище. У частині ж податкової знижки доцільно забезпечити право і можливість її застосування тими фізичними особами, які отримують доходи за цивільно-правовими договорами, займаються незалежною професійною чи підприємницькою діяльністю, перебуваючи на загальній системі оподаткування (є платниками ПДФО та сплачують його за такими ж ставками, як і наймані працівники з доходів у вигляді заробітної плати).

Крім того, з метою вирішення точкових проблем та завдань соціально-економічного характеру, зокрема підвищення здоров'я населення і доступу до медичних послуг на платній основі, розвитку людського капіталу й формування резервів фінансово-матеріальної стійкості соціального добробуту населення та якості його життя, ми пропонуємо розширити існуючий перелік витрат, які дають право на податкову знижку з ПДФО, а саме:

1) у частині зміцнення здоров'я населення, підвищення середньої тривалості його життя, а також доступності платних медичних послуг — розширити означений перелік витратами, понесеними у зв'язку зі сплатою страхових платежів згідно договорів добровільного медичного страхування як такого платника, так і членів його домогосподарства першого ступеня споріднення, а також придбанням ліків/лікарських засобів у аптечних пунктах, що не покриваються означеним страхуванням, або у разі його відсутності⁸;

2) у частині інвестицій у людський капітал та зростання продуктивності праці платника — доповнити означений перелік витратами на придбання фахової літератури чи інших навчальних матеріалів, на компенсацію вартості необхідного професійного чи особистісного навчання платника ПДФО і членів його домогосподарства першого ступеня споріднення, яке сприяє розвитку людського капіталу (додатково до вже передбаченого в Податковому кодексі України здобуття середньої професійної чи вищої освіти), а також підвищити обмеження з 4% загального річного оподаткованого доходу платника до 14% щодо витрат, пов'язаних зі здійсненням спонсорських (благодійних) внесків на користь державних навчальних та/або наукових неприбуткових організацій;

3) у частині формування резервів фінансово-матеріальної стійкості соціального добробуту населення та якості його життя — розширити право на податкову знижку витратами, пов'язаними зі здійсненням фізичними особами-платниками ПДФО довгострокових інвестицій протягом звітного податкового року, але в обсязі не більше 75% їх загального річного оподаткованого доходу, а також понесеними витратами у зв'язку з проведенням заходів щодо підвищення енергоефективності власного житла.

У свою чергу, концепція вертикальної справедливості передбачає сплату індивідами з різною платоспроможністю різних за величиною сум податку. Така ідея так само, як і концепція горизонтальної справедливості, передбачає, що фізичні особи "мають знаходитися в рівній податковій позиції". Але для цього необхідно, аби особи з різною платоспроможністю несли й різні податкові зобов'язання. Тобто такі платники "повинні в процесі сплати податку зменшити її по-різному в абсолютному вираженні, але мати при цьому рівні втрати платоспроможності (рівні жертви)" [15, с. 213].

У рамках пошуку можливостей підвищення справедливості податкового перерозподілу доходів фізичних осіб, у першу чергу, постає питання вибору критерію, який би дозволить оцінити рівень їхньої платоспроможності на основі доходу. Для цього ми пропонуємо використовувати показник граничної функціональної користності доходу платника, який відображатиме життєзабезпечувальну і функціонально відтворювальну цінність додаткової одиниці доходу для певної фізичної особи або її домогосподарства.

⁶ Такий показник також виступає межею монетарної бідності в рамках абсолютного критерію за доходами нижче фактичного прожиткового мінімуму згідно з означеною методикою. До категорії бідних за цим критерієм потрапляє населення, яке проживає в домогосподарствах із середньодушовими еквівалентними загальними доходами на місяць нижче розміру фактичного (розрахункового) прожиткового мінімуму в середньому на одну особу на місяць [14].

⁷ Згідно із Законом України "Про прожитковий мінімум" основними соціальними і демографічними групами населення є: діти віком до 6 років; діти віком від 6 до 18 років; працездатні особи; особи, які втратили працездатність [8].

⁸ Доцільність такої пропозиції особливо актуалізується у світлі проведеної в 2017 році медичної реформи.

Сутність такої цінності полягає у об'єктивній можливості заміни однієї одиниці доходу іншою без втрати такою особою чи домогосподарством фінансової спроможності забезпечити просте фізіологічне і соціальне або, іншими словами, функціональне відтворення протягом певного періоду часу в рамках певної країни. А саме: виходячи із загального обсягу доходу в їх власності й розпорядженні, структури домогосподарства і кількості уриманців, об'єктивного набору потреб, що визнаний суспільством, як мінімально прийнятний та функціонально необхідний, зі сформованого співвідношення цін, у тому числі на товари й послуги, які покликані реалізувати ці потреби, а також із рівня і спроможності держави виробляти суспільні блага, які, зокрема, виступають заміниками благ приватно-ринкового походження.

Для реалізації вертикальної справедливості необхідно визначити функцію корисності доходу платника в залежності саме від його розміру. Причому нам потрібна функція, що матиме об'єктивний характер. Така об'єктивність означає, що корисність певної одиниці блага, яке реалізує певну потребу й отримується в обмін на певну частину доходу, залежить не від споживчої цінності самого блага (воно їй однаково потрібне, не дивлячись на обсяг доходу, який вона має чи отримує), а від питомої ваги тієї частини доходу, яку ця особа витрачає на отримання даного блага⁹. Іншими словами, чим більшу частку доходу потрібно витратити, аби його придбати, тим вища об'єктивна корисність такого блага, а відтак і вища об'єктивна корисність тієї частини доходу, яка виступає фінансовим джерелом отримання даної корисності. А отже, чим вища корисність цієї частини доходу, тим вища об'єктивна корисність загального доходу, що перебуває в розпорядженні певного індивіда.

Таким чином, під об'єктивною корисністю доходу фізичної особи пропонуємо розуміти об'єктивну можливість витратити певну одиницю доходу на певне другорядне чи умовно непотрібне благо без втрати можливості отримати першочергове або потрібне благо за рахунок іншої, призначеної саме для цього, одиниці доходу. Це фінансова спроможність придбавати додаткові та/або умовно непотрібні блага за рахунок додаткових одиниць доходу, а не за рахунок тих, які призначені для обміну на потрібні блага. Тобто можливість отримання умовно непотрібних благ не за рахунок безумовно потрібних.

Отже, функція об'єктивної корисності доходу характеризує обернену залежність корисності певної одиниці доходу, яку отримує індивід від її використання на певну ціль (зокрема у формі корисності від спожитих благ, отриманих в обмін на цю одиницю доходу), суто від загальної величини доходу, що перебуває в розпорядженні фізичної особи чи домогосподарства. Тобто чим більший загальний обсяг доходу, тим менша об'єктивна корисність певної його одиниці, оскільки вона може бути легко замінена іншою одиницею для реалізації визначеної цілі, у тому числі простого відтворення.

У рамках практичного застосування функції об'єктивної корисності доходу та показника його граничної функціональної корисності в цілях податкового перерозподілу доходів населення необхідно визначитися з одиницею виміру такої корисності. Тому пропонуємо ввести у науковий апарат категорію "базова одиниця доходу", або "базовий функціональний дохід", під якою розумітимемо величину певної частини доходу фізичної особи, необхідну для покриття вартості її простого соціофізіологічного відтворення. Тобто це та частина, яка має першочергове функціональне призначення, а тому їй має гарантуватися безумовний споживчий пріоритет порівняно з фіскальним.

Фізичні особи, що відносяться до відповідних соціально-демографічних груп населення, мають досить універсальні й сталі базові потреби як фізіологічного, так і соціального характеру в рамках простого відтворення індиві-

да як біосоціальної одиниці суспільства. Відтак на основі базових потреб індивіда формується базовий відтворювальний набір благ, що характеризується об'єктивною споживчою корисністю, яка однаково необхідна індивіду, який би він дохід не отримував і які б інші суб'єктивні потреби й інтереси не мав. Тому корисність тієї частини доходу, призначення якої полягає у фінансуванні простого функціонального відтворення фізичної особи або її домогосподарства, виступає базовою об'єктивною корисністю доходу. Вона об'єктивна, тому що розглядається, як така, що залежить суто від величини загального доходу в їх розпорядженні.

Таким чином, базова одиниця доходу, або базовий функціональний дохід, характеризується базовою об'єктивною корисністю, тому її цілком справедливо можна вважати одиницею загальної об'єктивної функціональної корисності доходу певної особи. Оскільки за своїм функціональним проявом базова одиниця доходу є нічим іншим, як прожитковим мінімумом¹⁰, саме він і його об'єктивна корисність, що залежить суто від загального розміру доходу, виступає одиницею виміру його об'єктивної функціональної корисності.

Отже, під граничною функціональною корисністю доходу фізичної особи чи домогосподарства розумітимемо певний рівень об'єктивної корисності додаткової одиниці доходу з позицій її незамінності для забезпечення процесу базового відтворення такої особи або її домогосподарства. Така незамінність додаткової одиниці доходу визначається ймовірністю бути використаною в якості заміника базової одиниці доходу для придбання базового відтворювального набору благ, це ймовірність стати такою базовою одиницею доходу і виконувати її функції. Ця ймовірність, з іншого боку, характеризує об'єктивну фінансову спроможність фізичної особи використати додаткову одиницю доходу на інші цілі, крім базового відтворення, виходячи із її загального обсягу доходу і питомої ваги в ньому базової одиниці доходу.

Гранична функціональна корисність доходу, відображаючи роль базового функціонального доходу в структурі доходів індивіда, показує спроможність до взаємозамінності базової одиниці доходу тією його частиною, яка не має об'єктивного призначення щодо компенсації вартості фізіологічно і соціально необхідного простого відтворення базових функціональних аспектів життєдіяльності фізичної особи. Чим вища гранична функціональна корисність доходу (коли його невідтворювальна частка є досить низькою), тим меншою буде така спроможність до взаємозаміни, а відтак нижчою буде й платоспроможність у вертикальному вимірі. Тобто платоспроможність фізичної особи чи домогосподарства — це спроможність витратити фінансово-матеріальні ресурси, зокрема у формі доходу, на інші цілі, крім збереження основних соціофізіологічних функцій протягом певного періоду на об'єктивно достатньому й суспільно прийнятному рівні, виходячи із конституційних прав людини та параметрів соціально-економічного розвитку певного суспільства, але на рівні не менше, ніж це було в попередньому періоді.

Оскільки прожитковий мінімум виступає функціональним проявом базової одиниці доходу, а його корисність (у контексті її залежності суто від розміру доходу) — одиницею об'єктивної функціональної корисності загального доходу, то вартісне вираження прожиткового мінімуму в грошовому еквіваленті вважатимемо кількісною грошовою оцінкою одиниці виміру такої об'єктивної функціональної корисності доходу. Отже, функція об'єктивної корисності доходу може бути представлена, як набір об'єктивних корисностей усіх одиниць доходу фізичної особи чи домогосподарства. Для цього необхідно увесь загальний дохід (D) виразити через кількість базових одиниць доходу ($БОД$), коли кожна одиниця доходу ($ОД$) кількісно дорівнюватиме базовій, а відтак — розміру прожиткового мінімуму ($ПМ$):

⁹ При умові сталості потреб та обмінних цін на блага, які використовується індивідом для їх реалізації, протягом певного часового проміжку, що в короткостроковому періоді цілком реально (причому як в контексті окремої особи, так і для всього населення у загальносуспільному вимірі).

¹⁰ Прожитковий мінімум — це вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості. Він визначається нормативним методом у розрахунку на місяць на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення [8].

$$D = OD * n = БОД * n = ПМ * n, \text{ де} \quad (1)$$

$$OD = БОД = ПМ \quad (2),$$

$$n = \frac{D}{БОД} = \frac{D}{ПМ} \quad (3),$$

де n — загальна кількість одиниць доходу (i), що дорівнюють величині його базової одиниці:

$$n = \sum_i \quad (4).$$

Таким чином, об'єктивна корисність певної i -ї одиниці доходу ($OK_{од_i}$), що виражена в базових одиницях доходу, визначатиметься через відношення базової одиниці доходу до тієї частини загального доходу, яка містить цю i -ту одиницю, як останню в цьому діапазоні доходу ($i * OD_i$):

$$OK_{од_i} = \frac{БОД}{i * OD_i} = \frac{БОД}{i * БОД} = \frac{ПМ}{i * ПМ} \quad (5).$$

Тобто об'єктивна корисність першої одиниці доходу (вона ж і є базовою) дорівнюватиме 1, другої — 0,5, третьої — 0,34, четвертої — 0,25, п'ятої — 0,2 і так далі.

Отже, граничну функціональну корисність доходу ($ГФКД$) фізичної особи чи домогосподарства пропонуємо визначати як співвідношення базової одиниці доходу у формі прожиткового мінімуму до загальної величини доходу, як суми всіх одиниць доходу (виражених у базових одиницях доходу) такої особи чи домогосподарства, який вони отримали за наслідками певного періоду та/або який знаходиться у їх власності й розпорядженні на основі процесу його накопичення у поточному і попередніх періодах. У формалізованому вираженні цей показник має такий вигляд:

$$ГФКД = \frac{БОД}{D} = \frac{ПМ}{D} = \frac{БОД}{OD * n} = \frac{ПМ}{БОД * n} \quad (6).$$

Він може набувати трьох варіантів значень: $ГФКД > 1$ — має місце від'ємна (за своєю сутністю) об'єктивна функціональна корисність доходу фізичної особи чи домогосподарства, оскільки їх дохід нижче необхідного відтворювального рівня; $ГФКД = 1$ — відображає абсолютну об'єктивну функціональну корисність, коли дохід покриває лише базові функціональні потреби; $0 < ГФКД < 1$ — наявний позитивний характер об'єктивної функціональної корисності доходу, який свідчить про можливість фізичної особи для реалізації першочергових фізіологічних і соціальних потреб використати певну іншу частину доходу, крім його базової одиниці. У цьому разі функціональна цінність базової відтворювальної одиниці доходу зменшується, оскільки вона може бути частково чи повністю замінена іншою його одиницею для цих цілей. А відтак відбувається зниження об'єктивної корисності всіх одиниць доходу. Якщо ж дохід відсутній (на нуль ділити не можна), тоді взагалі немає підстав говорити про його корисність.

Тобто чим більшим розміром доходу розпоряджається особа, тим менш цінною для неї виступатиме кожна наступна його одиниця. Іншими словами, якщо остання виражається через базову одиницю доходу, тобто через прожитковий мінімум, тим об'єктивно менш цінною для фізичної особи чи домогосподарства буде кожна наступна частина їх доходу, що може бути використана на фінансування їхнього простого функціонального відтворення. А чим нижчою є гранична функціональна корисність доходу, тим вищою є платоспроможність. Тому на основі кількісного виміру граничної функціональної корисності доходу можемо здійснити оцінку рівня платоспроможності певного індивіда у вертикальному вимірі. Така оцінка матиме форму коефіцієнта платоспроможності фізичної особи чи домогосподарства і характеризуватиме її можливість, підкріплену відповідними фінансово-матеріальними ресурсами, здійснювати непершочергові витрати на реалізацію другорядних потреб. А отже, у контексті перерозподілу доходів населення, сплачувати податки, оскільки відтворювальна частина у вигляді базового функціонального доходу повинна мати безумовне споживче призначення і пріоритет перед фіскальними цілями.

Коефіцієнт платоспроможності ($K_{плат}$) пропонуємо розраховувати як різницю між одиницею і значенням граничної функціональної корисності доходу певної особи чи домогосподарства, тобто:

$$K_{плат} = 1 - ГФКД = 1 - \frac{БОД}{D} = 1 - \frac{ПМ}{D} \quad (7).$$

Він має такі властивості: якщо $ГФКД > 1$, то коефіцієнт платоспроможності матиме від'ємне значення, що свідчить про фінансову неможливість забезпечити реалізацію навіть базових відтворювальних потреб певної особи чи домогосподарства, а відтак — про повну відсутність об'єктивної спроможності сплачувати податки; коли $ГФКД = 1$, даний коефіцієнт дорівнюватиме нулю, що теж означає відсутність об'єктивної можливості нести податковий обов'язок перед суспільством, оскільки увесь дохід спрямовується на покриття простого відтворення; якщо ж значення граничної функціональної корисності доходу коливається в межах між нулем і одиницею ($0 < ГФКД < 1$), має місце позитивна платоспроможність, коли індивід може витратити частину доходу, яка залишається після фінансового забезпечення базових потреб функціонального відтворення, на реалізацію певних другорядних потреб. Тому саме ця частина має виступати базою податкового перерозподілу доходів фізичної особи чи домогосподарства, а сам податковий тягар (у контексті ідеї вертикальної справедливості) має прямо залежати від рівня їхньої позитивної платоспроможності.

У рамках побудови моделі податкового перерозподілу доходів населення на основі принципу платоспроможності з урахуванням ідей горизонтальної та вертикальної справедливості ми пропонуємо концептуально класифікувати і згрупувати платників податку на доходи фізичних осіб. Основою такого групування виступатиме ознака їх схильності до соціально-економічних і фіскального ризиків та однієї з ключових соціальних проблем сучасності — бідності населення.

У цьому контексті під соціально-економічними ризиками розуміється ймовірність несприятливого впливу¹¹ характеру й особливостей динаміки ринково-економічної кон'юнктури в країні на рівень добробуту фізичної особи та її домогосподарства в економічному і соціальному вимірах. Так, перший виражається у спроможності та вартості простого і розширеного відтворення, зокрема у формі обсягу необхідних затрат трудового чи капітального характеру для його забезпечення, у відповідному періоді на рівні не нижчому, ніж у попередньому. Тобто це ймовірність несприятливого впливу на трудову та/або капітальну вартість відтворення як самої особи, так і її домогосподарства. У соціальному вимірі такий вплив проявляється на можливостях соціалізації усіх членів домогосподарства у суспільстві й реалізації їх як особистостей, носіїв людського капіталу і соціальних одиниць, які мають відповідні конституційні права та свободи.

У свою чергу, фіскальний ризик — це ймовірність виникнення ситуації, коли платник прибуткового податку знає неوبرунтовано непосильного чи, навпаки, заниженого податкового вилучення, оскільки при оподаткуванні доходів не беруться до уваги чи не в повній мірі враховуються особливості його соціально-економічного стану, рівень добробуту та схильність до відповідних безпечових і відтворювальних ризиків, а саме:

а) рівень отримуваного доходу, його співвідношення щодо прожиткового мінімуму, середнього рівня доходів по країні, а також характер диференціації доходів населення і позиція платника у її структурі;

б) вид доходу і джерело його походження, стан попиту і пропозиції на ринку джерел відповідного доходу;

в) величина, структура і соціофізіологічні особливості домогосподарства, до якого належить платник, наявність осіб, що перебувають на його утриманні, та їх соціально-демографічна характеристика;

г) структура й обсяг необхідного йому споживання, зокрема в частині гідного простого відтворення, динаміка цін на відповідну продукцію, можливість взаємозаміни благ приватно-ринкового та суспільного походження;

д) наявність певного резерву фінансово-матеріального самозабезпечення і здійснення інвестиції у людський капітал (як власний, так і членів його домогосподарства, зокрема осіб, що перебувають на його утриманні) з метою посилення майбутньої спроможності до самозабезпечення, мінімізації залежності від держави та підвищення загаль-

¹¹ Хоча під ризиком розуміють ймовірність можливого відхилення фактичного стану певного явища від очікуваного не лише в бік погіршення, а й у кращу сторону, в наших цілях розглядатиметься ймовірність саме несприятливого впливу відповідних обставин на економічний і соціальний добробуту фізичної особи.

ної стійкості до соціально-економічних і фіскального ризиків.

Фіскальний ризик також полягає в недоотриманні чи недостатній якості відповідних суспільних благ, покликаних нівелювати соціально-економічні ризики, що пов'язані з відсутністю або недостатністю за певних обставин фінансово-матеріальних ресурсів, що отримуються на основі самозабезпечення. У рамках приватно-ринкового та суспільного споживання означений ризик проявляється в значній залежності добробуту платника і членів його домогосподарства від держави як інституту, рівня пропозиції означених благ, їх якості, доступності й необхідних затрат, що можуть супроводжувати їхнє споживання, а також від вартості певних з них (у частині тих, що виступають альтернативою приватним благам).

Таким чином, під схильністю до соціально-економічних та фіскального ризиків розуміється ступінь і масштаб можливої зміни добробуту фізичної особи та/або її домогосподарства, як реакція на означений вплив соціально-економічних та фіскальних чинників. Тобто це потенційна сила і глибина відчутності такого впливу, а також масштаби його ефекту на економічний та/або соціальний добробут. Означений вплив виражається у рівні зміни фінансово-матеріальних можливостей базового фізіологічного і соціального відтворення, а отже, його об'єктивної корисності, яка залежить від кількісної здатності доходу заміщувати ту його частину, що передбачає забезпечення такого відтворення, іншими доступними його частинами. Така здатність, як відзначалося вище, визначає об'єктивну функціональну корисність доходу, її граничний рівень, а також платоспроможність певної особи і домогосподарства.

Щодо ознаки схильності до проблеми бідності населення, то вона полягає і проявляється у ймовірності опинитися платнику ПДФО в категорії бідних осіб за відповідними монетарними або немонетарними критеріями внаслідок низьких отримуваних доходів, несприятливого інфляційного, фіскального та іншого впливу. Тобто внаслідок їх об'єктивної недостатності для забезпечення простого відтворення, нормального рівня споживання й доступу до відповідних соціальних благ та послуг. Останнє стосується як благ суспільного характеру на платній основі, так і приватно-ринкових, у тому числі тих, що виступають як альтернативи першим.

Отже, сутність такої ознаки групування платників ПДФО, як схильність до соціально-економічних і фіскального ризиків, а також проблеми бідності населення, полягає у рівні й масштабах зміни загальної об'єктивної корисності доходу, його граничної функціональної корисності й рівня платоспроможності залежно від вихідних обсягових параметрів доходу та/або накопичених резервів, що перебувають у власності фізичної особи чи домогосподарства. Тобто у якій мірі відбудеться підвищення рівня граничної функціональної корисності її доходу, як реакції на відповідні зовнішні чинники, оскільки це прямо відображається на платоспроможності, але вже у напрямі її зменшення. У кількісному вираженні це проявляється у підвищенні показника граничної функціональної корисності доходу платника та зниженні його коефіцієнта платоспроможності.

Вищі доходи забезпечують не просто вищу можливість сплачувати певні платежі, а й вищу захищеність і стійкість до різного роду економічних, соціальних та фіскальних загроз і несприятливих впливів, а також вищу безпеченість від бідності як фінансово-матеріального й соціального явища. Обидва аспекти, що відображають переваги вищої платоспроможності, обґрунтовують виправданість, соціальну справедливість і фіскальну доцільність застосування прогресивного підходу в податковому перерозподілі доходів фізичних осіб. Можна відзначити, що просто вища здатність платити на основі вищих доходів обумовлює пропорційність оподаткування, тоді як аспект вищої фінансової і соціальної стійкості виступає повноцінним аргументом на користь прогресивного податкового перерозподілу доходів населення.

Оскільки гранична функціональна корисність доходу відображає рівень незамінності його базової відтворювальної частини в загальній структурі, то коефіцієнт платоспроможності характеризує, навпаки, рівень замісності базової одиниці доходу. Тобто фінансову спроможність витратити на інші цілі, крім простого фізіологічного і соціального відтворення. Таким чином, він відображає стан обох означених вище аспектів, пов'язаних зі спроможністю здійснювати платежі та стійкістю добробуту особи до економічних, соціальних і фіскальних загроз.

Отже, виходячи з усього зазначеного, вважаємо цілком обґрунтованим і доцільним використання такого коефіцієнта в якості інструмента оцінки платоспроможності фізичної особи чи домогосподарства в цілях побудови механізму прогресивного прибуткового оподаткування населення з метою підвищення його справедливості на основі принципу платоспроможності. У тому числі, в якості безпосереднього критерія схильності до соціально-економічних і фіскального ризиків, а також проблеми бідності населення в рамках концептуальної класифікації і групування платників податку на доходи фізичних осіб.

Але спочатку варто відзначити, що для цілей визначення рівня граничної функціональної корисності доходу і коефіцієнта платоспроможності на основі формул (6) і (7), вважаємо більш доцільним використовувати в якості базової одиниці доходу, особливо за умов швидких темпів інфляції, не законодавчо встановлений, а фактичний (розрахунковий) прожитковий мінімум у середньому на одну особу на місяць, а також визначений окремо для кожної соціальної і демографічної групи населення. Він краще відображає реальну вартість базового відтворювального набору благ, його питому вагу в структурі доходу, а відтак — об'єктивну корисність базової та інших одиниць доходу, його граничну функціональну корисність і, відповідно, оцінку платоспроможності фізичної особи чи її домогосподарства.

У рамках класифікації та групування платників податку на доходи фізичних осіб за ознакою їх схильності до соціально-економічних і фіскального ризиків, а також проблеми бідності населення пропонуємо виокремити три категорії платників залежно від рівня їх платоспроможності, використовуючи для цього означений коефіцієнт. Відзначимо також, що для більш повної реалізації ідей горизонтальної і вертикальної справедливості доцільно проводити таку класифікацію як щодо фізичних осіб, так і домогосподарств. Щодо перших, то коефіцієнт платоспроможності визначатиметься на основі формули:

$$K_{\text{ПЛАТ } \Phi O} = 1 - \text{ГФКД}_{\Phi O} = 1 - \frac{\text{ФПМ}_{\Phi O}}{\text{НД}_{\Phi O}} \quad (8),$$

де $K_{\text{ПЛАТ } \Phi O}$ — коефіцієнт платоспроможності фізичної особи; $\text{ГФКД}_{\Phi O}$ — гранична функціональна корисність доходу фізичної особи; $\text{ФПМ}_{\Phi O}$ — розмір фактичного прожиткового мінімуму для працездатних осіб на місяць (рік); $\text{НД}_{\Phi O}$ — обсяг місячного (річного) загального номінального доходу фізичної особи.

Для визначення коефіцієнта платоспроможності домогосподарства пропонуємо використовувати наступну формулу:

$$K_{\text{ПЛАТ } \text{Дом}} = 1 - \text{ГФКД}_{\text{Дом}} = 1 - \frac{\text{ФПМ}_{\text{Дом}}}{\text{ЗНД}_{\text{Дом}}} = 1 - \frac{\text{ФПМ}_{\text{на 1 ос}}}{\text{ЕД}_{\text{на 1 вуд}}} \quad (9),$$

де $K_{\text{ПЛАТ } \text{Дом}}$ — коефіцієнт платоспроможності домогосподарства; $\text{ГФКД}_{\text{Дом}}$ — гранична функціональна корисність доходу домогосподарства; $\text{ФПМ}_{\text{Дом}}$ — загальний розмір фактичного прожиткового мінімуму домогосподарства на місяць (рік); $\text{ЗНД}_{\text{Дом}}$ — обсяг місячного (річного) загального номінального доходу домогосподарства; $\text{ФПМ}_{\text{на 1 ос}}$ — розмір фактичного прожиткового мінімуму в середньому на одну особу на місяць (рік); $\text{ЕД}_{\text{на 1 вуд}}$ — еквівалентний загальний дохід у розрахунку на кожного умовного дорослого¹² в структурі домогосподарства на місяць (рік). Останній визначається

¹² Показник умовного числа осіб, що живуть за рахунок спільного бюджету, (умовних дорослих) визначається за допомогою шкали еквівалентності для врахування економії від спільного проживання. Шкала еквівалентності — система коефіцієнтів, що присвоюються членам домогосподарства відповідно до їхніх демографічних характеристик, які відображають зменшення мінімально необхідних потреб на одного члена домогосподарства при збільшенні розміру домогосподарства та зміни його складу. Економія від спільного проживання виникає при користуванні майном, послугами з обслуговування житла тощо і не поширюється на товари та послуги індивідуального призначення.

Для означеної цілі вважаємо доцільним застосовувати шкалу еквівалентності, що використовується для розрахунків показників бідності за основними монетарними критеріями бідності, згідно з якою першому члену домогосподарства присвоюється коефіцієнт 1, а всім іншим — 0,7 [14].

шляхом ділення загального номінального доходу всіх осіб-членів домогосподарства ($ZND_{дом}$) на загальну чисельність умовних дорослих (UD):

$$EД_{на 1UD} = \frac{ZND_{дом}}{UD} \quad (10).$$

Для визначення максимального обсягу загального номінального доходу фізичної особи ($HD_{ФОmax}$) і домогосподарства ($ZND_{домmax}$), який дає підстави відносити їх до відповідної категорії платників, виходячи з верхніх критичних значень коефіцієнта платоспроможності фізичної особи ($K_{ПЛАТ\ ФО\ Кр}$) й домогосподарства ($K_{ПЛАТ\ Дом\ Кр}$), пропонуємо використовувати перетворені формули (8) і (9), а саме:

$$HD_{ФОmax} = \frac{\Phi ПМ_{ПО}}{1 - K_{ПЛАТ\ ФО\ Кр}} \quad (11),$$

$$ZND_{домmax} = EД_{на 1UD\ max} * UD, \text{ де} \quad (12),$$

$$EД_{на 1UD\ max} = \frac{\Phi ПМ_{на 1ос}}{1 - K_{ПЛАТ\ Дом\ Кр}} \quad (13).$$

Таким чином, до першої категорії платників податку на доходи фізичних осіб пропонується відносити групу платників з високою схильністю до соціально-економічних і фіскального ризиків, а також проблеми бідності населення. Вони характеризуються низьким рівнем доходів (часто нижче не лише фактичного, а й законодавчо встановленого прожиткового мінімуму), обсягом споживання суспільних благ, що вищий за їхній податковий тягар, а також значною схильністю (нестійкістю) до означених ризиків і проблеми бідності. Тобто незначні коливання номінальних доходів, цін на товари і послуги тощо, а також незначні обсяги податкових вилучень та/або недостатня якість чи кількість суспільних благ можуть суттєво позначитися на рівні добробуту платника або цілого домогосподарства та навіть перевести його зі статусу малозабезпечених до лав бідного населення згідно абсолютних критеріїв монетарної бідності за доходами нижче не лише фактичного, а й законодавчо встановленого прожиткового мінімуму.

Тому до цієї категорії пропонуємо відносити платників, для яких значення коефіцієнта платоспроможності, визначеного за формулами (8) і (9), не перевищує рівня 0,4. Сюди ввійдуть фізичні особи і домогосподарства з від'ємним і нульовим значенням платоспроможності, а також з позитивною платоспроможністю до рівня 0,4 включно. Тобто мають виконуватися такі умови:

$$K_{ПЛАТ\ ФО} \leq 0,4 \quad (14),$$

$$K_{ПЛАТ\ Дом} \leq 0,4 \quad (15).$$

До другої категорії платників ПДФО пропонується віднести групу фізичних осіб і домогосподарств з помірною схильністю до соціально-економічних та фіскального ризиків. До неї ввійдуть платники із середніми доходами, щодо яких забезпечується приблизна рівність податкового тягара й споживчої корисності суспільних благ, тобто особи з потенційно еквівалентним податковим перерозподілом доходів. Розмір останніх передбачає досить низьку ймовірність, що після оподаткування, відбудеться їх зниження до рівня близького до прожиткового мінімуму. Коливання ринково-економічної кон'юнктури чинитимуть відчутний вплив, але він не буде критичним і досить помірно позначатиметься на тій частині доходів, що призначена забезпечувати розширене відтворення. Іншими словами, низька ймовірність того, що певні зовнішні чинники зачеплять ту частину доходу, яка відповідає за фінансування простого функціонального відтворення.

Це означає, що ризикам підлягає джерело соціалізації людини як особистості, що має вищі соціальні потреби, а також фінансова основа розвитку людського капіталу та формування середнього класу в суспільстві, який виступає рушієм інституціональних, економічних і соціальних трансформацій, поширення науково-технічного прогресу, забезпечує стабільність у соціумі та гармонізує інтереси бідних і багатих верств населення. Таким чином, хоч такі платники й характеризуються помірною схильністю до соціально-економічних і фіскального ризику з позицій фінансово-матеріальної стійкості щодо впливу прибуткового оподаткування чи інших соціально-економічних загроз на їх добробут, а також досить віддалені від ймовірності опинитися у числі бідного населення, все ж доцільно обережно перероз-

поділяти їх доходи, аби не позбавляти ресурсів активного суспільного суб'єкта — середнього класу. Така категорія осіб і їх доходи є основою для його формування й розвитку в Україні.

Діапазон коефіцієнта платоспроможності для цілей віднесення фізичних осіб і домогосподарств до другої категорії платників ПДФО пропонується визначити у межах від більше 0,4 до 0,9 включно, тобто він має вигляд:

$$0,4 < K_{ПЛАТ\ ФО} \leq 0,9 \quad (16),$$

$$0,4 < K_{ПЛАТ\ Дом} \leq 0,9 \quad (17).$$

До третьої категорії платників податку на доходи фізичних осіб пропонується віднести групу платників з низькою (мінімальною) схильністю до соціально-економічних та фіскального ризиків. Їх можна також визначити, як умовно відповідальних за соціально-економічний добробут у суспільстві. Це платники, що отримують значно вищі за середні і високі доходи, для яких податковий тягар навіть на основі пропорційної шкали оподаткування суттєво перевищує обсяги спожитих суспільних благ (при можливій компенсації такої втрати за рахунок приросту корисності від певних благ інституційно-правового й безпекового характеру, але виключно високої їх якості), а також які мають високу фінансово-матеріальну стійкість їх добробуту до соціально-економічних і фіскального ризиків.

Тобто коливання ринково-економічної кон'юнктури відображається переважно на рівні їх багатства і нормі доходів від капіталу, оскільки одним джерелом їхніх доходів виступають саме фінансові чи необоротні активи, на відміну від платників першої і другої категорій, для яких таким джерелом є праця й людський капітал у формі високих професійних компетенцій, підприємницьких здібностей й готовності до помірного ризику в рамках різних варіантів самозайнятості. Таким чином, доцільно, аби саме заможні фізичні особи несли тягар податкового фінансування не лише за себе, а й замість недоотриманого його рівня від платників першої чи навіть другої категорії. Зокрема недоотриманого як згідно до їх номінального доходу, так і відповідно обсягу спожитих благ.

Згідно з використовуваним критерієм до третьої категорії платників ПДФО пропонується відносити фізичних осіб і домогосподарства, щодо яких значення коефіцієнта платоспроможності перевищує 0,9. Тобто мають виконуватися такі умови:

$$K_{ПЛАТ\ ФО} > 0,9 \quad (18),$$

$$K_{ПЛАТ\ Дом} > 0,9 \quad (19).$$

Відзначимо, що встановлення саме таких меж рівня платоспроможності в цілях виокремлення категорій платників високої, помірної і низької схильності до соціально-економічних і фіскального ризиків, а також проблеми бідності населення обумовлюється емпірично виявленою закономірністю, що коливання рівня нерівності нині спричинюються винятково змінами у частці найбагатших (10 дециль) та найбідніших (1—4 дециль), тоді як частка доходів середнього прошарку, під яким розуміють групу з 5 по 9 дециль, залишається незмінною. Така закономірність не залежить від країни та часу [16]. Співвідношення між часткою валового національного доходу, що отримується найбагатшими 10% населення, до частки валового національного доходу, що належить найбіднішим 40% населення, носить назву коефіцієнта Палма [4, с. 47].

Враховуючи визначені Міністерством соціальної політики України розміри фактичного прожиткового мінімуму для грудня 2017 року в розрахунку на місяць на одну особу (3091 грн) і для працездатних осіб (3189 грн) [17], можемо розрахувати потенційні межі доходів платників для цілей групування у цьому звітному періоді. Таким чином, до першої категорії платників відносяться фізичні особи й домогосподарства (його середній розмір у розрахунку на умовних дорослих становив у 2016 році 2,11 осіб (див. табл. 1)), які отримували у грудні доходи не більше, ніж 5315 грн і 10870,7 грн відповідно. До другої категорії ввійдуть платники з доходами, що перевищують означені рівні, але перебувають у межах до 31890 грн та 65220,1 грн включно (для фізичних осіб і домогосподарств відповідно). Отже, до третьої категорії відносяться ті платники ПДФО, які отримали у цьому місяці доходи вище визначеного максимуму для другої категорії.

Наступним логічним кроком трансформації прибуткового оподаткування населення в напрямі підвищення справедливості як у вертикальному, так і горизонтальному вимірах, а також гармонізації приватних та суспільних інтересів має стати розробка моделі прогресивного податкового перерозподілу доходів фізичних осіб на основі запропонованого підходу до класифікації та групування платників ПДФО.

Вважаємо, що така модель має забезпечувати комплексний підхід до оподаткування доходів фізичної особи як члена певного домогосподарства, а не просто як відособленої суспільної одиниці. Це обумовлюється тим, що саме домогосподарство виступає одним із базових суб'єктів економічних відносин, у межах якого відбувається накопичення результатів особистої реалізації приватних інтересів, їх подальший розподіл і перерозподіл, а також здійснюється спільне споживання. Також воно виступає суб'єктом прийняття багатьох соціально-економічних рішень поруч із індивідуальними рішеннями окремої особи, а його рівень добробуту виступає усередненим індикатором рівня життя в суспільстві. Крім того, в основі домогосподарства лежить інститут сім'ї, яка визнається природним і основним осередком суспільства, що має право на захист з боку держави, забезпечити який можливо, зокрема, шляхом оцінки не лише індивідуальної, а й комплексної платоспроможності і визначення спільної для домогосподарства бази прибуткового оподаткування.

Щодо об'єкта податкового перерозподілу доходів фізичних осіб, то ним пропонуємо вважати загальний номінальний дохід платника. З метою визначення бази і ставки прибуткового оподаткування необхідно встановити належність відповідних платників до однієї з трьох означених вище категорій. Для фізичних осіб визначається відповідність одній із умов, а саме: умові (14) або (16), або (18). Для домогосподарства таким об'єктом виступатиме загальний номінальний дохід домогосподарства, але також необхідно встановити, якій з умов — (15), (17) чи (19) — відповідає домогосподарство. Для цього потрібно спочатку здійснити перерахунок такого доходу в еквівалентний загальний дохід у розрахунку на кожного умовного дорослого в структурі домогосподарства. Такий перерахунок відбувається на основі застосування зазначеної вище формули (10).

Буде справедливим, аби особи й домогосподарства, що відносяться до першої категорії платників, несли мінімальний податковий тягар. Причому обов'язковою умовою має виступати гарантія держави, що після прибуткового оподаткування чистий особистий та чистий еквівалентний загальний дохід у розрахунку на кожного умовного дорослого певного домогосподарства буде не нижчим за відповідний прожитковий мінімум, який характеризує фінансово-матеріальну спроможність людини як особистості до гідного простого відтворення й соціалізації в суспільстві. Такий стандарт обов'язково має враховувати, представником якої основної соціально-демографічної групи населення є той чи інший член домогосподарства, а також його місце у шкалі еквівалентності. Справедливо і економічно доцільно, аби цим стандартом виступав фактичний прожитковий мінімум у розрахунку на відповідну особу у структурі домогосподарства на місяць з урахуванням її приналежності до однієї з соціально-демографічних груп населення, а також відповідного їй коефіцієнта за шкалою еквівалентності.

Таким чином, пропонуємо визначити базу прибуткового оподаткування фізичної особи-платника першої категорії ($BO_{\text{ФО I}}$) як обсяг перевищення місячного (річного) загального номінального доходу такого платника ($НД_{\text{ФО I}}$) по відношенню до величини його місячного (річного) неоподаткованого мінімуму доходів ($НМД_{\text{ФО}}$). Останній має включати суму фактичних прожиткових мінімумів на одну особу у розрахунку на місяць (рік) як самого платника ($\PhiПМ_{\text{ФО СДГ}}$), так і кожної особи (i), що знаходиться на його утриманні ($\PhiПМ_{\text{УМР, СДГ}}$), але з урахуванням їхнього відношення до відповідної соціально-демографічної групи населення ($СДГ$) та притаманних цьому платнику й означеним особам коефіцієнтів за шкалою еквівалентності (відповідно $K_{E \text{ ФО}}$, $K_{E \text{ УМР}}$). Тобто база оподаткування ПДФО для фізичної особи-платника першої категорії, врахувавши всіх членів до-

могосподарства, що перебувають на його утриманні (n), визначатиметься за формулою:

$$BO_{\text{ФО I}} = НД_{\text{ФО I}} - НМД_{\text{ФО}}, \text{ де } (20)$$

$$НМД_{\text{ФО}} = \PhiПМ_{\text{ФО СДГ}} * K_{E \text{ ФО}} + \sum_{i=1}^n \PhiПМ_{\text{УМР, СДГ}} * K_{E \text{ УМР}}, \quad (21)$$

Для домогосподарства, що відноситься до першої категорії платників, пропонується, аби його базою оподаткування ($BO_{\text{Дом I}}$) виступала різниця між місячним (річним) загальним номінальним доходом домогосподарства ($ЗНД_{\text{Дом I}}$) та його місячним (річним) загальним неоподатковуваним мінімумом доходів ($ЗНМД_{\text{Дом}}$). Останній відповідає загальному фактичному прожитковому мінімуму такого домогосподарства ($\PhiПМ_{\text{Дом}}$), місячний (річний) розмір якого обчислюється, як сума всіх фактичних прожиткових мінімумів ($\PhiПМ_{j \text{ СДГ}}$) у розрахунку на місяць (рік), визначених окремо для кожної особи (j) такого домогосподарства з обов'язковим урахуванням її приналежності до відповідної основної соціально-демографічної групи населення ($СДГ$), а також характерного їй коефіцієнта за шкалою еквівалентності ($K_{E j}$). Формули для розрахунків будуть такими:

$$BO_{\text{Дом I}} = ЗНД_{\text{Дом I}} - ЗНМД_{\text{Дом}}, \text{ де } (22)$$

$$ЗНМД_{\text{Дом}} = \PhiПМ_{\text{Дом}} = \sum_{j=1}^m \PhiПМ_{j \text{ СДГ}} * K_{E j}, \quad (23)$$

де m — чисельність осіб відповідного домогосподарства. Розмір ставки податку на доходи фізичних осіб для платників першої категорії ($Ст_{\text{ПДФО I}}$) — як одноосібних, так і у формі домогосподарства — пропонуємо визначити шляхом добутку базової номінальної ставки ПДФО ($НомСт_{\text{ПДФО}}$)¹³ та корегуючого коефіцієнта (K_I):

$$Ст_{\text{ПДФО I}} = НомСт_{\text{ПДФО}} * K_I \quad (24)$$

Такий коефіцієнт розраховується шляхом ділення визначеної бази оподаткування (20) або (22) для відповідного платника цієї групи на показник верхньої границі загального номінального доходу ($НД_{\text{ФО max I}}$ чи $ЗНД_{\text{Дом max I}}$), що визначається на основі формул (11) і (12) та яка виступає його критичним рівнем для віднесення фізичної особи чи домогосподарства до першої категорії платників згідно з умовами (14) і (15), а саме:

$$K_I = \frac{\text{База оподаткування}}{\text{Максимальний розмір доходу для платників I категорії}} \quad (25)$$

тобто для одноосібного платника на основі формули:

$$K_{\text{ФО I}} = \frac{BO_{\text{ФО I}}}{НД_{\text{ФО max I}}} = BO_{\text{ФО I}} / \left(\frac{\PhiПМ_{\text{НО}}}{1 - K_{\text{ПЛАТ ФО Kr I}}} \right) \quad (26)$$

тоді як для домогосподарства, використовуючи формулу:

$$K_{\text{Дом I}} = \frac{BO_{\text{Дом I}}}{ЗНД_{\text{Дом max I}}} = BO_{\text{Дом I}} / \left(\frac{\PhiПМ_{\text{на 1 ос}} * УД}{1 - K_{\text{ПЛАТ Дом Kr I}}} \right) \quad (27)$$

де $K_{\text{ПЛАТ ФО Kr I}}$, $K_{\text{ПЛАТ Дом Kr I}}$ — верхнє критичне значення коефіцієнтів платоспроможності відповідно фізичної особи й домогосподарства для їх віднесення до першої категорії платників.

Базою оподаткування ПДФО для другої категорії платників ($BO_{\text{ФО II}}$ та $BO_{\text{Дом II}}$), коли виконуються умови (16) і (17), пропонуємо вважати місячний (річний) загальний номінальний дохід фізичної особи чи домогосподарства ($НД_{\text{ФО II}}$ або $ЗНД_{\text{Дом II}}$ відповідно) без його зменшення на розмір місячного (річного) неоподаткованого мінімуму доходів, як це відбувалося при її визначенні для платників першої категорії. Тобто в частині одноосібних платників:

$$BO_{\text{ФО II}} = НД_{\text{ФО II}} \quad (28)$$

для домогосподарства:

$$BO_{\text{Дом II}} = ЗНД_{\text{Дом II}} \quad (29)$$

Розмір ставки прибуткового оподаткування для платників цієї категорії визначатиметься аналогічно до описаного вище підходу, тобто із застосуванням до базової номінальної ставки ПДФО корегуючого коефіцієнта K_{II} , який розраховується за формулою:

$$K_{II} = \frac{\text{База оподаткування}}{\text{Максимальний розмір доходу для платників II категорії}} \quad (30)$$

Іншими словами, для одноосібного платника значення цього коефіцієнта обчислюватиметься так:

¹³ Її визначення є окремим аспектом гармонізації податкового перерозподілу доходів населення і не буде розглядатися в цій статті.

$$K_{\text{ФО II}} = \frac{BO_{\text{ФО II}}}{НД_{\text{ФО max II}}} = BO_{\text{ФО II}} \left(\frac{\Phi ПМ_{\text{Ю}}}{1 - K_{\text{ПЛАТ ФО Кр II}}} \right) \quad (31),$$

тоді як для домогосподарства він визначатиметься за формулою:

$$K_{\text{Дом II}} = \frac{BO_{\text{Дом II}}}{ЗНД_{\text{Дом max II}}} = BO_{\text{Дом II}} \left(\frac{\Phi ПМ_{\text{на 1 ос}} * УД}{1 - K_{\text{ПЛАТ Дом Кр II}}} \right) \quad (32),$$

де $K_{\text{ПЛАТ ФО Кр II}}$, $K_{\text{ПЛАТ Дом Кр II}}$ — верхнє критичне значення коефіцієнтів платоспроможності фізичної особи й домогосподарства відповідно для цілей їх віднесення до другої категорії платників; $НД_{\text{ФО max II}}$, $ЗНД_{\text{Дом max II}}$ — рівень верхньої межі загального номінального доходу фізичної особи й домогосподарства відповідно, що дає підстави відносити їх до цієї категорії платників згідно умов (16) і (17).

Таким чином, їх доходи, як і доходи першої категорії платників, також оподатковуютимуться за ставкою, яка буде нижчою за номінальну. Можлива навіть ситуація, коли розмір ставки перерозподілу для платників першої категорії буде дещо вищим, ніж для другої. Це стосується доходів фізичних осіб і домогосподарств, що знаходяться близько до нижньої межі діапазону доходів для другої групи платників. Але фізичні особи і домогосподарства, що належать до цієї категорії платників, все ж таки нестимуть вищий податковий тягар у абсолютному вираженні, який не буде стрімко зростати при переході платника з першої у другу категорію.

Така особливість цілком доречно з метою стимулювання їх інвестувати більше трудових та інших зусиль і ресурсів у підвищення своєї продуктивності праці й ефективності людського капіталу з тим, аби отримувати вищі доходи, а також не приховувати їх від оподаткування. Але зі зростанням доходів другої категорії платників ставки їх податкового перерозподілу теж будуть підвищуватися. А коли їхні доходи досягнуть верхньої межі діапазону віднесення фізичних осіб і домогосподарств до цієї категорії, вони підлягатимуть прибутковому оподаткуванню за ставкою, що відповідатиме номінальній, оскільки тоді коригуючий коефіцієнт K_{II} дорівнюватиме одиниці.

Базою оподаткування для третьої категорії платників податку на доходи фізичних осіб ($BO_{\text{ФО III}}$ або $BO_{\text{Дом III}}$), коли виконуються умови (18) та (19), виступатиме місячний (річний) загальний номінальний дохід фізичної особи чи домогосподарства ($НД_{\text{ФО III}}$ або $ЗНД_{\text{Дом III}}$ відповідно). Причому пропонуємо його також не зменшувати на розмір неоподаткованого мінімуму доходів, тобто щодо одноосібних платників:

$$BO_{\text{ФО III}} = НД_{\text{ФО III}} \quad (33),$$

а щодо домогосподарств:

$$BO_{\text{Дом III}} = ЗНД_{\text{Дом III}} \quad (34).$$

З метою гармонізації двох принципів оподаткування — соціальної справедливості та економічної ефективності, — а також попередження опортуністичних прагнень платників ПДФО, які отримують високі доходи, щодо мінімізації їх податкового об'язку, на наше переконання, доцільно оподатковувати за підвищеними ставками (по відношенню до другої категорії платників) лише ту частину їх доходів, що перевищує верхню межу віднесення фізичних осіб чи домогосподарств за їх доходами до другої категорії ($НД_{\text{ФО max II}}$, $ЗНД_{\text{Дом max II}}$). Тобто доходи на рівні цієї межі перерозподіляти за правилами, що визначені для суб'єктів другої категорії.

Таким чином, у рамках бази оподаткування для третьої категорії платників ($BO_{\text{ФО III}}$ та $BO_{\text{Дом III}}$) пропонуємо виокремити дві частини: перша — це доходи на рівні максимального доходу фізичних осіб і домогосподарств другої категорії платників ($1BO_{\text{ФО III}}$ та $1BO_{\text{Дом III}}$); друга — обсяг доходів, що перевищує означену межу ($2BO_{\text{ФО III}}$ і $2BO_{\text{Дом III}}$). У формалізованому вигляді щодо одноосібних платників це можна представити так:

$$BO_{\text{ФО III}} = 1BO_{\text{ФО III}} + 2BO_{\text{ФО III}}, \text{ де} \quad (35),$$

$$1BO_{\text{ФО III}} = НД_{\text{ФО max II}} \quad (36),$$

$$2BO_{\text{ФО III}} = НД_{\text{ФО III}} - НД_{\text{ФО max II}} \quad (37).$$

Для домогосподарств такий поділ бази оподаткування матиме вигляд:

$$BO_{\text{Дом III}} = 1BO_{\text{Дом III}} + 2BO_{\text{Дом III}}, \text{ де} \quad (38),$$

$$1BO_{\text{Дом III}} = ЗНД_{\text{Дом max II}} \quad (39),$$

$$2BO_{\text{Дом III}} = ЗНД_{\text{Дом III}} - ЗНД_{\text{Дом max II}} \quad (40).$$

Розмір ставки ПДФО для фізичних осіб і домогосподарств щодо першої частини їх бази оподаткування ($1BO_{\text{ФО III}}$ та $1BO_{\text{Дом III}}$ відповідно) визначатиметься на основі означеного вище підходу шляхом застосування до базової номінальної ставки ПДФО ($НомСт_{\text{ПДФО}}$) коригуючих коефіцієнтів $K_{\text{ФО II}}$ і $K_{\text{Дом II}}$. Тому для платників третьої категорії та їх доходів на рівні верхньої межі, визначеної для другої категорії, фактична ставка прибуткового оподаткування відповідатиме рівню базової номінальної ставки, оскільки такі коефіцієнти, виходячи з формул (31) і (32), дорівнюватимуть одиниці.

Водночас, для доходів, що перевищують означену межу, тобто для другої частини бази оподаткування третьої категорії платників ($2BO_{\text{ФО III}}$ і $2BO_{\text{Дом III}}$), розмір ставки їх податкового перерозподілу пропонуємо визначати, як добуток базової номінальної ставки ПДФО ($НомСт_{\text{ПДФО}}$) та корегуючого коефіцієнта (K_{III}), який розраховується за такою формулою:

$$K_{\text{III}} = \frac{\text{Загальна база оподаткування}}{\text{Максимальний розмір доходу для платників II категорії}} \quad (41).$$

Але при умові обмеження максимальної величини такого коефіцієнта на рівні 2, тобто:

$$\max K_{\text{III}} = 2 \quad (42).$$

Іншими словами, для одноосібного платника коригуючий коефіцієнт ($K_{\text{ФО III}}$), що буде застосовуватися до другої частини бази оподаткування платників третьої категорії, коливатиметься в межах:

$$1 < \left(K_{\text{ФО III}} = \frac{BO_{\text{ФО III}}}{НД_{\text{ФО max II}}} \right) \leq 2 \quad (43).$$

Для домогосподарства цей коефіцієнт ($K_{\text{Дом III}}$) визначатиметься за такою формулою й теж коливатиметься в діапазоні:

$$1 < \left(K_{\text{Дом III}} = \frac{BO_{\text{Дом III}}}{ЗНД_{\text{Дом max II}}} \right) \leq 2 \quad (44).$$

Отже, для третьої категорії платників пропонуємо застосовувати дві ставки ПДФО: одна на рівні номінальної, друга — підвищена, розмір якої не повинен перевищувати подвійної величини такої номінальної ставки. Це забезпечує, з одного боку, прогресивність податкового перерозподілу їхніх доходів, а з іншого — плавний перехід з другої категорії платників, якщо відбувається зростання їх доходів, у третю без підвищення рівня оподаткування тієї частини, що перебуває в межах максимального доходу для фізичних осіб і домогосподарств другої категорії. Крім того, обмеження максимальної величини ставки прибуткового оподаткування подвійним розміром номінальної ставки обумовлює помірність і посиленість податкових вилучень для заможних платників. Також це ставить означену максимальну ставку в залежність від рівня оподаткування представників середнього класу (саме для них номінальна ставка є основною і визначає рівень посиленості таких вилучень), а відтак — обмежує можливість перенесення податкового тягара як на представників цього класу, так і на незаможні верстви населення.

ВИСНОВКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Реалізація запропонованої моделі гармонізації податкового перерозподілу доходів фізичних осіб сприятиме підвищенню справедливості та економічної обґрунтованості рівнів податкових вилучень і перерозподілу податкового тягара між різними категоріями платників, виходячи з їхньої платоспроможності та схильності до соціально-економічних і фіскального ризиків, а також до однієї з важливих проблем сучасного українського суспільства — бідності населення.

Крім того, така модель прогресивного прибуткового оподаткування фізичних осіб сприятиме попередженню та/або вирішенню важливих соціально-економічних проблем суспільства, зокрема нерівності й бідності населення, а також допомагатиме мінімізувати негативні їх наслідки шляхом індивідуального корегування норми податкового перерозподілу доходів і фактичних обсягів подат-

кових вилучень. Отже, створюватимуться передумови для гармонізації перерозподільних інтересів між різними категоріями платників ПДФО, а також загалом у рамках фіскальних відносин між платниками податків, державою і суспільством.

Подальші дослідження будуть спрямовані в напрямі оцінки потенційних ефектів від застосування запропонованої моделі узгодження приватних та суспільних інтересів у поточних соціально-економічних умовах.

Література:

- Цілі сталого розвитку: Україна. Національна доповідь 2017 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publications/4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-stalohorozvytku-ukraina-iaka-vyznachaie-bazovi-pokaznyku-dliadosiiahnennia-tsilei-staloho-rozvytku-tssr>
- Лібанова Е.М. Надмірна соціально неприйнятна нерівність: головний виклик для українського суспільства [Електронний ресурс] / Е.М. Лібанова // Вісник Національної академії наук України. — 2017. — № 5. — С. 22—25. — Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vpanu_2017_5_6
- Колот А.М. Глобальна соціальна нерівність доходів: природа, тенденції, наслідки [Електронний ресурс] / А.М. Колот, О.О. Герасименко // Соціально-трудові відносини: теорія і практика: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України; ДВНЗ "Київ. нац. екон. ун-т ім. В. Гетьмана"; Ін-т соц.-труд. відносин; редкол.: А.М. Колот (голова) [та ін.]. — К.: КНЕУ, 2017. — № 2. — С. 8—47. — Режим доступу: <http://ir.kneu.edu.ua:8080/handle/2010/22582>
- Коваль Н.В. Соціально-економічна нерівність в Україні та світі: проблеми оцінювання та шляхи їх вирішення [Електронний ресурс] / Н.В. Коваль // Економіка та держава. — 2016. — № 2. — С. 46—50. — Режим доступу: http://www.economy.in.ua/pdf/2_2016/12.pdf
- Комплексна оцінка бідності та соціального відчуження в Україні за 2015—2016 роки. Аналітична записка [Електронний ресурс] / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи. — 2017. — Режим доступу: http://www.idss.org.ua/arhiv/2015_2016_otsinka_bidnosti.pdf
- Статистичний збірник "Самооцінка домогосподарствами України рівня своїх доходів" [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — 2017. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/06/zb_sdu2016pdf.zip
- Доповідь "Витрати і ресурси домогосподарств України у I півріччі 2017 року" (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств) [Електронний ресурс] / Державна служба статистики України. — 2017. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/12/dop_vrdulr-2017pdf.zip
- Закон України "Про прожитковий мінімум" № 966-14: із змінами [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-14>
- Офіційний сайт Державної служби статистики України [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html
- Звіти Державної казначейської служби України "Про виконання бюджетів" [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477>
- Податковий кодекс України від 02 грудня 2010 року № 2755-VI: із змінами [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17>
- Закон України "Про податок з доходів фізичних осіб" від 22 травня 2003 року № 889-15: із змінами [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-15>
- Декрет Кабінету міністрів України "Про прибутковий податок з громадян" від 26 грудня 1992 року № 13-92: із змінами [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/13-92>
- Наказ Міністерства соціальної політики України, Міністерства економічного розвитку і торгівлі України, Міністерства фінансів України, Державної служби статистики України, Національної академії наук України "Про затвердження Методики комплексної оцінки бідності" від 18 травня

2017 р. № 827/403/507/113/232 [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17>

15. Майбуrow И.А. Теория налогообложения. Продвинутий курс: учеб. для магистрантов, обучающихся по специальностям "Финансы и кредит", "Бухгалтерский учет, анализ и аудит" / И.А. Майбуrow, А.М. Соколовская. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2011. — 591 с.

16. Palma J.G. (2006), "Globalizing Inequality: 'Centrifugal' and 'Centripetal' Forces at Work", DESA Working Paper, No. 35, pp. 1—23, available at: http://www.un.org/esa/desa/papers/2006/wp35_2006.pdf (Accessed 11 January 2018).

17. Інформація щодо фактичного розміру прожиткового мінімуму за грудень 2017 року [Електронний ресурс] / Міністерство соціальної політики України. — 2018. — Режим доступу: <http://www.msp.gov.ua/news/14671.html>

References:

- UN House in Ukraine (2017), "Sustainable Development Goals: Ukraine. National report", available at: <http://www.un.org.ua/ua/publikatsii-ta-zvity/un-in-ukraine-publications/4203-2017-natsionalna-dopovid-tsili-stalohorozvytku-ukraina-iaka-vyznachaie-bazovi-pokaznyku-dliadosiiahnennia-tsilei-staloho-rozvytku-tssr> (Accessed 05 Feb 2018).
- Libanova, E. M. (2017), "", Visnyk Natsional'noi akademii nauk Ukrainy, vol.5, pp. 22—25.
- Kolot, A. M. and Herasymenko, O. O. (2017), Sotsial'no-trudovi vidnosyny: teoriia i praktyka, vol. 2, pp. 8—47.
- Koval', N. V. (2016), Ekonomika ta derzhava, vol. 2, pp. 46—50.
- Ptoukha Institute for Demography and Social Studies (2017), available at: http://www.idss.org.ua/arhiv/2015_2016_otsinka_bidnosti.pdf (Accessed 05 Feb 2018).
- State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/zb/06/zb_sdu2016pdf.zip (Accessed 05 Feb 2018).
- State Statistics Service of Ukraine (2017), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/2017/dop/12/dop_vrdulr2017pdf.zip (Accessed 05 Feb 2018).
- Verkhovna Rada of Ukraine (1999), The Law of Ukraine "On Living Wage", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-14> (Accessed 05 Feb 2018).
- State Statistics Service of Ukraine (2018), available at: http://www.ukrstat.gov.ua/operativ/oper_new.html (Accessed 05 Feb 2018).
- State Treasury Service of Ukraine (2018), "Reports", available at: <http://www.treasury.gov.ua/main/uk/doccatalog/list?currDir=146477> (Accessed 05 Feb 2018).
- Verkhovna Rada of Ukraine (2010), "Tax Code", available at: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (Accessed 05 Feb 2018).
- Verkhovna Rada of Ukraine (2003), The Law of Ukraine "On Personal Income Tax", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/889-15> (Accessed 05 Feb 2018).
- Cabinet of Ministers of Ukraine (1992), Decree "", available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/13-92> (Accessed 10 Feb 2018).
- Verkhovna Rada of Ukraine (2017), Order "On approval of Methodology comprehensive assessment of poverty", available at: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0728-17> (Accessed 05 Feb 2018).
- Majburow, Y. A. and Sokolovskaia, A. M. (2011), Teoriya nalohooblozhenyia [], YuNYTY-DANA, Moscow, Russia.
- Palma, J.G. (2006), "Globalizing Inequality: 'Centrifugal' and 'Centripetal' Forces at Work", DESA Working Paper, vol. 35, pp. 1—23, available at: http://www.un.org/esa/desa/papers/2006/wp35_2006.pdf (Accessed 11 January 2018).
- Ministry of Social Policy (2018), available at: <http://www.msp.gov.ua/news/14671.html> (Accessed 05 Feb 2018).

Стаття надійшла до редакції 08.02.2018 р.